

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ

POLİS AKADEMİYASI

ƏYANİ TƏHSİL

«CİNAYƏT PROSESİ» KAFEDRASI

M Ü H A Z İ R Ə

Mövzu № 1. «Cinayət prosesinin anlayışı, mahiyyəti və vəzifələri»

vaxt - 4 s.

mühz - 2 s.

Sem -2 s.

Tərtib etdi:

«Cinayət prosesi» kafedrasının
rəisi, polis polkovniki

SƏYYAD AĞAYEV

Mühazirə kafedranın iclasında müzakirə edilməklə bəyənilmişdir.

PROTOKOL № ____ « ____ » _____ 2021-ci il.

BAKİ – 2021

Mövzu № 1. Cinayət prosesinin anlayışı, mahiyyəti və vəzifələri

P L A N :

GİRİŞ:

1. Cinayət prosesinin anlayışı, onun mahiyyəti və əhəmiyyəti. Prosesual forma və prosesual təminatlar. Prosesual funksiyalar.
2. Cinayət prosesinin mərhələləri.
3. Cinayət-prosesual hüququ və hüququn digər sahələri. Cinayət prosesi elmi.

NƏTİCƏ:

ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı şəh. 12 noyabr 1995-ci il, mad. 32,63,71,125.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosesual Məcəlləsi. Bakı, 2021-ci il, mad. 1,7,8.
3. Azərbaycan Respublikasının «Polis haqqında» Qanunu, Bakı şəh. 28 oktyabr 1999-cu il.
4. Azərbaycan Respublikasının «Prokurorluq haqqında» Qanunu, Bakı şəh. 7 dekabr 1999-cu il.
5. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 fevral 1998-ci il tarixli «İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında» Fərmanı.
6. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin Kommentariyası. «Digesta» nəşriyyatı. Bakı – 2019
7. M.Cəfərquliyev «Cinayət prosesi» Dərslik, Bakı - 2008
8. C.H.Mövsümov «Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesi» dərslik (Ümumi hissə) Bakı, 1980, səh. 3-39.
9. C.H.Mövsümov «Cinayət prosesi» dərslik. Bakı, 1989,səh. 3-28.
10. «Cinayət prosesi» Mühazirələr toplusu (dərs vəsaiti). Bakı-2005 Ümumi kitabxana.
11. «Cinayət prosesi» «100 suala 100 cavab» (dərs vəsaiti) Bakı 2006. Ümumi kitabxana.
- 12 Cinayət prosesi fənn proqramı Bakı 2018

GİRİŞ

Azərbaycan dövləti öz müstəqilliyini elan etdiyi ilk günlərdən qanunçuluğun möhkəmləndirilməsinə böyük diqqətlə yanaşır. Belə ki, Azərbaycan dövlətinin hazırkı inkişaf yolunda onun qarşısında duran vəzifələrin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi qanunçuluğun möhkəmləndirilməsi şəraitində mümkündür. Hazırda insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsində hüquq-mühafizə orqanlarının rolunu xüsusilə qeyd etmək lazımdır.

Demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu dövründə cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi sahəsində hüquq-mühafizə orqanlarının rolu yüksəkdir. Bu baxımdan istintaq, prokurorluq, təhqiqat və məhkəmə orqanlarının işinin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması istiqamətində Respublika Prezidentinin 22 fevral 1998-ci il tarixli «İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında» Fərmanının böyük rolu vardır.

Dövlətimiz cinayətlərin açılması, istintaqı və qarşısının alınmasını, habelə cinayəti törədən səbəb və şəraitin aradan qaldırılmasını bilavasitə istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarına bir vəzifə kimi həvalə edir. Həmin orqanlar cinayətkarlıqla mübarizə fəaliyyətini cinayət-prosessual hüququ ilə müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirirlər.

Beləliklə, Sizə təqdim olunan mühazirə cinayət hadisələri ilə əlaqədar aparılan icraata həsr olunmuş, onun prosesual üsul və vasitələrini nəzərinizə çatdırmaq məqsədi daşıyır.

Sual 1. Cinayət prosesinin anlayışı, onun mahiyyəti və əhəmiyyəti. Prosesual forma və prosesual təminatlar.

Cinayət prosesi cinayət işləri üzrə ədalət mühakiməsinin vəzifələrinin yerinə yetirilməsinə yönəldilmiş demokratizm prinsipləri əsasında qanunla müəyyən edilmiş prosesual formada həyata keçirilən təhqiqat, istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının cinayət işlərinin başlanması, istintaqı, məhkəmədə baxılması və həll edilməsi üzrə fəaliyyətdir.

Proses (lat. *procedere*) – irəliyə getmək, hərəkət etmək, başqa sözlə proses – bu fəaliyyət deməkdir. *Cinayət prosesi–mürəkkəb hüquqi və sosial təzahür olub, cinayət-prosessual hüquq normalarında ifadə olunan təhqiqat orqanlarının, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmənin (hakimin) cinayət hadisəsinin müəyyən edilməsi, onu törətmiş şəxsin aşkar olunaraq cinayət hüquq normaları əsasında cəzalandırılmasına yönələn fəaliyyətdir.*

Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi cinayət prosesinin məzmununun cinayətləri tezliklə və bütünlüklə açmaqdan, təqsirli şəxslərin müəyyən edilməsi və onların ədalətli surətdə cəzalandırılmasından ibarət olduğunu qeyd edir və bu fəaliyyətin dövlət orqanları içərisində yalnız təhqiqat, istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanları tərəfindən həyata keçirildiyini müəyyən edir.

Göstərilən hüquq-mühafizə orqanları öz fəaliyyətlərində dövlət qanunçuluğunun və hüquq qaydalarının möhkəmləndirilməsinə, cinayətlərin qarşısının alınmasına və kökünün kəsilməsinə və cəmiyyətin mənafeyinin, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının qorunmasına, vətəndaşların Konstitusiyaya və dövlət qanunlarına dönmədən əməl

etməsinə, birgəyaşayış qaydalarına hörmət etmək ruhunda tərbiyələndirilməsinə kömək göstərməlidirlər.

Beləliklə, cinayət prosesinin məzmununu cinayətkarlıqla mübarizə orqanlarının fəaliyyəti təşkil edir. Lakin, cinayət prosesinin məzmununu bu orqanların tək cə fəaliyyəti ilə məhdudlaşdırmaq düzgün olmazdı. Belə ki, cinayət prosesinin məzmununa cinayət işinin başlanması, istintaqı, məhkəmədə baxılması və həll edilməsi üzrə həmin orqanların fəaliyyətə başlaması ilə əlaqədar olaraq meydana gələn müəyyən hüquq münasibətləri də daxildir. Hüquq münasibətləri cinayət-prosessual fəaliyyəti həyata keçirən dövlət orqanları arasında dövlət orqanları ilə cinayət işinin istintaqı və məhkəmədə baxılması ilə əlaqədar olaraq işə cəlb edilən ayrı-ayrı vətəndaşlar arasında əmələ gəlir. Belə münasibətlər ictimai münasibətlərin bir növü olub, cinayət-prosessual hüquq normaları ilə tənzim edildiyi üçün cinayət-prosessual hüquq münasibətləri adlanır.

Subyekt başqa hüquq münasibətlərində olduğu kimi, cinayət-prosoessual münasibətlərinin də zəruri elementidir. İstintaq və təhqiqat aparən şəxs, prokuror və məhkəmə, habelə bu orqanların fəaliyyəti ilə əlaqədar prosoessual münasibətlərdə iştirak edən hər hansı proses iştirakçısı, cinayət prosoessual münasibətlərin subyektini hesab olunur. Bu baxımdan cinayət-prosoessual münasibətlərin subyektini tək cə dövlət orqanları və vəzifəli şəxslər deyil, icraatda iştirak edən bütün şəxslər, o cümlədən təqsirləndirilən şəxs və onun müdafiəçisi, zərərçəkən şəxs və onun nümayəndəsi, şahidlər, ekspertlər, hal şahidləri, tərcüməçilər və s. hesab edilir.

Cinayət-prosoessual münasibətlərinin bütün iştirakçıları bu münasibətlərin subyektini kimi qanunla müəyyən edilmiş hüquq və vəzifələrə malikdirlər.

Qeyd etdiyimiz kimi, cinayət-prosoessual münasibətləri dövlət orqanları və vəzifəli şəxslərlə vətəndaşlar arasında da yarana bilər. Lakin, cinayət-prosoessual münasibətlərinin subyektlərindən biri mütləq

dövlət orqanı, yaxud vəzifəli şəxs olmalıdır. Cinayət – prosesual münasibətlərin heç bir iştirakçısı dövlət nümayəndəsinin, yəni təhqiqat apararı şəxsin, müstətiqin, prokurorun və ya məhkəmənin bilavasitə və konkret iştirakı olmadan öz hüquqlarını və üzərinə düşən vəzifəni yerinə yetirə bilməz. Elə bu səbəbdən də dövlət orqanı nümayəndəsi cinayət-prosesual münasibətlərinin mütləq iştirakçısıdır. Bu münasibətlərdə dövlət hakimiyyət orqanı nümayəndəsinin iştirakı cinayət mühakimə icraatında iştirak edən vətəndaşların fəaliyyətini məqsədəuyğun istiqamətə yönəldir və ədalət mühakiməsi orqanlarının üzərinə düşən vəzifələrin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsinə təminat yaradır.

Cinayət-prosesual münasibətlərdən bəhs edərkən, bu münasibətlərin cinayət hüquq münasibətləri ilə sıx əlaqədar olduğunu xüsusi qeyd etmək lazımdır. Cinayət prosesual münasibətləri cinayət hüququ ilə cinayət hesab edilən hadisənin baş verməsi və bu halda səlahiyyətli orqanın cinayət işi başlaması ilə əlaqədar yararır. Vətəndaş dövlət tərəfindən qadağan edilən hərəkət törətmiş üçün dövlət qarşısında cavab verməli olur. Dövlət, cinayət hərəkəti törətmiş vətəndaş barəsində qanunla müəyyən edilmiş dairədə cinayət cəzası tətbiq etmək hüququ qazanır. Bu cinayət hüquq münasibətləri cinayət mühakimə icraatı prosesində, yəni, cinayət-prosesual münasibətlərinin yaranması və inkişafı prosesində konkretləşdirilir, dəqiq müəyyən edilir və öz əqli ifadəsini iş üzrə qanuni qüvvə almış hökmdə tapır.

Bununla bərabər, cinayət-prosesual münasibətlərin subyektləri ilə cinayət hüquq münasibətlərinin subyektləri arasında da müəyyən fərqlər vardır. Bunlar aşağıdakılardır:

a) cinayət hüquq münasibətlərinin subyektı yalnız dövlət olduğu halda, cinayət prosesual münasibətlərində dövlət subyekt sifətində çıxış etmir, dövlətin adından subyekt sifətində onun orqanı (məhkəmə, müstətiq, prokuror, istintaq şöbəsinin rəisi, təhqiqat orqanı) çıxış edir;

b) cinayət – prosesual münasibətlərində cinayətkar yox (həqiqətən cinayət etmiş şəxs) təqsirləndirilən şəxs, şübhə edilən şəxs meydana olur;

c) cinayət-prosesual münasibətlərinin əsas subyektlərindən dövlət nümayəndəsi və təqsirləndirilən şəxs başqa digər şəxslər də müxtəlif prosesual münasibətlərdə iştirak edirlər.

Beləliklə, cinayət prosesi cinayət işləri üzrə ədalət mühakiməsinin vəzifələrinin yerinə yetirilməsinə yönəldilmiş və demokratizm prinsipləri əsasında qanunla müəyyən edilmiş, prosesual formada həyata keçirilən təhqiqat, istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının cinayət işlərinin başlanması, istintaqı, məhkəmədə baxılması və həll edilməsi üzrə fəaliyyətindən, bu fəaliyyətdən yaranan cinayət-prosesual münasibətlərdən bəhs edir.

Cinayət-prosesual münasibətlər təhqiqat, istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının cinayətkarlıqla mübarizə fəaliyyətinin qanuna əsaslanan hüquqi formasıdır, bu fəaliyyət özü isə cinayət-prosesual münasibətlərin məzmunudur.

Cinayət prosesinin bu iki mühüm cəhəti biri digəri ilə əlaqədə olub vəhdət təşkil edir. Bu qarşılıqlı əlaqə müxtəlif formalarda ifadə oluna bilər. Belə ki, cinayət işi üzrə icraata müstəntiqin, prokurorun və məhkəmənin hər bir hərəkəti hüquqi fakt olub və prosesual münasibətlər yaradır (məsələn, şəxsi təqsirləndirilən şəxs kimi cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə, təqsirləndirilən şəxsi məhkəməyə vermə və s.) ya da artıq yaranmış prosesual münasibətlərdə həmin orqanlar və vəzifəli şəxslər öz hüquq və vəzifələrini həyata keçirirlər (təqsirləndirilən şəxsi dindirmə, qətimkan tədbirinin seçilməsi və s.). Bu eyni ilə cinayət işinin icraatında iştirak edən vətəndaşların hərəkətlərinə də aiddir.

Cinayət prosesi anlayışı *ədalət mühakiməsi* anlayışı ilə üzvi surətdə bağlıdır. Ədalət mühakiməsi qanunçuluğun və hüquq qaydalarının hər hansı vasitə ilə möhkəmləndirilməsi, vətəndaşların vətənə sədaqət və

birgəyahayış qaydalarına hörmət etmək ruhunda tərbiyə edilməsi məqsədi ilə demokratizm prinsipləri əsasında qanunla müəyyən edilmiş prosessual qaydada məhkəmə iclaslarında cinayət işlərinə baxılması və həll edilməsi üzrə xüsusi dövlət orqanının-məhkəmənin fəaliyyətidir. Ədalət mühakiməsinə verilən anlayışdan görüldüyü kimi, ədalət mühakiməsi məhkəmə baxışında həyata keçirilir. Məhkəmə baxışı isə eyni zamanda cinayət-prosessual hüququnun mühüm institutlarından biridir. Daha doğrusu, cinayət işləri üzrə ədalət mühakiməsi cinayət prosesinin mühüm və müəyyənedici hissəsidir. Cinayət prosesi cinayət işləri üzrə ədalət mühakiməsinin vəzifələrinin həyata keçirilməsinə xidmət edir. Bu hər iki fəaliyyət, yəni cinayət prosesi və ədalət mühakiməsi qanun əsasında və qanuna uyğun olaraq dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilir və ölkəmizdə qanunçuluğun və hüquq qaydalarının hər vasitə ilə möhkəmləndirilməsinə, cinayətlərin və digər hüquq pozuntularının qarşısının alınmasına yönəldilmişdir. Lakin, cinayət prosesi ilə mühakiməsi anlayışı bir-biri ilə sıx əlaqədə olsa da, bu anlayışları fərqləndirən bir sıra mühüm cəhətlər vardır.

Ədalət mühakiməsi məhkəmənin təkəcə cinayət işləri üzrə deyil, həm də mülki işlər üzrə fəaliyyətini əhatə edir.

Məhkəmələrdə mülki işlərə baxılmasının qanunla müəyyən edilmiş qaydası, cinayət işlərinə baxılması qaydalarından ciddi surətdə fərqlənir. Məhkəmənin mülki işlər üzrə fəaliyyəti mülki-prosessual qanunvericiliklə, cinayət işləri üzrə fəaliyyəti isə cinayət-prosessual qanunvericiliyi ilə nizama salınır.

Ədalət mühakiməsindən fərqli olaraq, cinayət prosesi təkəcə məhkəmənin deyil, həm də təhqiqat, istintaq və prokurorluq orqanlarının fəaliyyətini əhatə edir. Bu heç də təsadüfi deyildir. Çünki, məhkəmə hər bir konkret cinayət işi üzrə obyektiv həqiqəti müəyyən etmək üçün təhlükəli əməlin olub-olmadığını bu əməli edən şəxsin təqsirliyini; işin düzgün həlli üçün əhəmiyyəti olan halları mütləq aşkara çıxarmalıdır.

Bununla əlaqədar olaraq məhkəməyə qədər cinayət faktının olması və bu əməlin müəyyən şəxs tərəfindən törədilməsini göstərən faktiki məlumatların toplanması və yoxlanması, təqsirləndirilən şəxsi həm ifşa etmək, həm də bəraət qazandıran halların araşdırılması məqsədi ilə ilkin hərəkətlərin həyata keçirilməsi tələbi meydana çıxır. Çünki, bu məsələlər ətrafında ilkin məlumatlar toplanmadan, bunları yoxlamadan məhkəmə məsuliyyətə cəlb edilən şəxsin təqsirliyini və ona qanunla müəyyən olunmuş cəza tədbirini tətbiq etməkdən məhrum olardı. Məhz, bu səbəbdən cinayət-prosessual qanunvericiliyi cinayət işinə məhkəmədə baxılana qədər sübutların toplanması və yoxlanılması üzrə təhqiqat, istintaq və prokurorluq orqanlarının fəaliyyətini müəyyən edir. Deməli, cinayət prosesi, cinayət işləri üzrə məhkəmə tərəfindən ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi qaydası olmaqla yanaşı təhqiqat, istintaq və prokurorluq orqanlarının da fəaliyyətinin prosesual qaydasını özündə əks etdirir.

Prosessual forma və prosesual təminatlar. Prosesual forma cinayət işinin başlanmasından hökmün icra olunmasına və ya icraya yönəldilməsinə kimi cinayət prosesinin hər bir mərhələsinin, həmçinin ayrı-ayrı istintaq və məhkəmə hərəkətlərinin həyata keçirilməsinin şərtlərini, qaydasını və ardıcılığını müəyyən edir. Cinayət-prosessual qanunvericiliyi cinayət prosesinin mərhələləri üzrə hərəkət etməsi şərtlərini və ardıcılığını müəyyən etməklə bərabər, hər bir mərhələnin bütövlükdə aparılmasının prosesual qaydasını da mükəmməl nizama salır. Prosesual hüquq normaları ilə həm də ayrı-ayrı istintaq və məhkəmə hərəkətlərinin həyata keçirilməsi qaydası və ardıcılığı, bu prosesual hərəkətlərinin nəticələrinin rəsmiləşdirilməsinin prosesual qaydaları nizama salınır.

Prosessual formaya aşağıdakı *əlamətlər* xarakterikdir:

1) cinayət mühakimə icraatının iştirakçıları cinayət işi ilə maraqlı şəxslərdir və onların fəaliyyəti qanunla tənzimlənir. Hakimiyyət

nümayəndəsinin mövqeyinə (müstətiqin fikri, yaxud münasibətinə) görə işdən kənarlaşdırıla bilməzlər. Əgər belə zərurət yaranarsa bu yalnız qanunla müəyyən edilən formada (protokollaşdırılmaqla) rəsmiləşdirilə bilər;

2) cinayət təqibi orqanının qəbul etdiyi qərarlar məzmunca qanuni tələblərə cavab verməli (yəni motivli olmalı, əsaslandırılmalı) və müvafiq sənədlə rəsmiləşdirilməlidir;

3) işin bir mərhələdən digərinə keçməsi buna səlahiyyətli olan vəzifəli şəxsin xüsusi aktı və qanunun müəyyən edilən formada rəsmiləşdirilməlidir;

4) istintaq hərəkətləri və bütün məhkəmə prosesləri (məhkəmə baxışı) dəqiq protokollaşdırılmalıdır. Protokolda məhkəmənin yalnız hərəkətləri qeyd olunmamalı, yaxud prosesin digər iştirakçılarının hərəkətləri (məs., hakim və prokuror tərəfindən təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi, ekspert rəyinin mövcud olması və. s.), o cümlədən bu hərəkətlərin məzmunu da göstərilməlidir (təqsirləndirilən şəxsin araşdırılan hər bir suala cavabı, ekspert rəyinin mahiyyəti və.s).

5) prosesi aparan vəzifəli şəxs tərəfindən qərarların ləğv edilmə əsasları və qaydası qanunla dəqiq tənzimlənir.

Cinayət işinin başlanması, istintaqı, məhkəmədə baxılması və həll edilməsinin qanunla müəyyən edilmiş prosessual forması ədalət mühakiməsinin vəzifələrinin həyata keçirilməsinə, habelə cinayət-prosessual fəaliyyəti subyektlərinin hüquqları və qanuni mənafələrinin müdafiə edilməsinə təminat yaradır.

Cinayət-mühakimə icraatı vəzifələrinin həyata keçirilməsi mühakimə icraatının qanunauyğun aparılmasını cinayət prosesində iştirak edən vətəndaşların hüquqlarının və qanuni mənafələrinin təmin edilməsinə tələb edir. Bu işə qanunçuluq təminatlarının bütün sistemi ilə (iqtisadi, siyasi, ideoloji, hüquqi və s.) həyata keçirilir.

Professor M.A. Çeltsovun göstərdiyi kimi, prosesual təminatlar – ədalət mühakiməsinin normal gedişatını, məhkəmə, prokurorluq, istintaq və təhqiqat orqanlarının bütün hərəkətlərinin qanuni və əsaslı orlmasını, habelə proses iştirakçılarının hüquqlarını təmin edən vasitədir.

Başqa bir prosesualist alim prosesual təminatı belə şərh edir: ***prosesual təminatlar cinayət mühakimə icraatının normal gedişini təmin edən vasitə olub, təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmənin bütün hərəkətlərinin qanuniliyini və əsaslılığını təmin etməklə yanaşı proses iştirakçılarının da hüquqlarını reallaşdırır.***

Bir qayda olaraq, prosesual təminatlar geniş və məhdud mənada başa düşülür. Prosesual təminatlar geniş mənada ədalət mühakiməsi təminatları, məhdud mənada isə hər bir proses iştirakçısının hüquqlarını və qanuni marağını təmin etmə vasitəsidir. Lakin, ədalət mühakiməsi təminatları ilə proses iştirakçılarının təminatlarını bir-birinə qarşı qoymaq olmaz. Bu iki anlayış bir-biri ilə üzvü surətdə bağlıdır. Proses iştirakçılarının hər birinin prosesual təminatları cinayət mühakimə icraatı vəzifələrinin mahiyyətindən irəli gəlir.

Prosesual təminatlar öz məzmunu etibarını ilə olduqca müxtəlifdir. Təqsirləndirilən şəxsin hüquqlarının və qanuni marağının cinayət-prosesual təminatına hər şeydən əvvəl təhqiqat apararı şəxsin, müstəntiqin, prokurorun və məhkəmənin təqsirləndirilən şəxsin hüquqlarını və qanuni marağını təmin etmək vəzifəsi, habelə təqsirləndirilən şəxsin, onun müdafiəçisinin və qanuni nümayəndəsinin hüquqları, cinayət prosesində iştirak edən xalqın nümayəndələrinin hüquqları xidmət edir. Məsələn: təqsirləndirilən şəxsə ittihamı tam və konkret elan etmək, ittihamın mahiyyətini ona başa salmaq (CPM-in 224-cü mad), ittiham edilən hər hansı dəyişiklik barədə təqsirləndirilən şəxsə xəbər vermək, ittiham elan edildikdən sonra təqsirləndirilən şəxsə xəbər vermək, ittiham elan edildikdən sonra təqsirləndirilən şəxsi dərhal dindirmək (CPM-in 233-cü mad), təqsirləndirilən şəxsin məsuliyyətini

yüngülləşdirən hallar haqqında məlumatı olan şahidi dindirmə, kimin ekspert təyin edilməsi haqqında ona xəbər vermək (CPM-in 268-ci mad), müstəntiqin vəzifəsini təşkil edir. Qanun məhkum edilənin hüquqi və qanuni marağı pozulduğu halda qanuni qüvvəyə minmiş hökmdən məhkəmə sədri və prokuror tərəfindən protest verilməsi vəzifəsini də müəyyən edir (CPM-in 408-ci mad).

Beləliklə, proses iştirakçılarının hüquqları və qanuni maraqlı ədalət mühakiməsinin marağı ilə üzvü surətdə bağlı olub, məhkəmə tərəfindən obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsini və ümumiyyətlə, cinayət-mühakimə icraatı qarşısında duran vəzifələrin həyata keçirilməsini təmin edir.

Posessual funksiyalar. Cinayət işlərinin istintaqı, məhkəmədə baxılması və həll edilməsi prosesində dövlət orqanlarının və icraatda iştirak edən şəxslərin həyata keçirdikləri hərəkətlərin məcmusu cinayət-prosessual fəaliyyət adlanır. Bu baxımdan cinayət prosesinin bütün iştirakçıları qanunla müəyyən edilmiş həddə fəaliyyəti həyata keçirdikləri üçün cinayət-prosessual subyektləri kimi çıxış edirlər.

Cinayət prosesində bir-birindən fərqlənən *bir neçə fəaliyyət istiqaməti* mövcuddur ki, bunlara da prosesual funksiyalar deyilir.

Nəzəriyyədə cinayət-prosessual funksiyalar anlayışı haqqında müxtəlif fikirlər irəli sürülür. M.S.Stroqoviç cinayət-prosessual funksiyalara cinayət-prosessual fəaliyyətin ayrı-ayrı istiqaməti və növləri kimi tərif verir. R.D.Raxunov cinayət-prosessual funksiyaları prosesdə tutduğu vəziyyətə görə bir və ya bir neçə cinayət prosesi iştirakçısının fəaliyyət dairəsi kimi başa düşülür.

V.P.Naximov cinayət-prosessual funksiyalara öz istiqamətinə görə fərqlənən cinayət-prosessual fəaliyyətin mühüm növləri kimi tərif verməklə yanaşı, qeyd edir ki, cinayət-prosessual funksiyalar haqqında məsələni yalnız cinayət prosesi elmi ilə məhkəmə psixologiyasının daha sıx əlaqəsi əsasında düzgün həll etmək mümkündür.

P.S.Elkind cinayət-prosessual funksiyalarını cinayət-prosessual fəaliyyətinin müvafiq istiqamətində onu həyata keçirilən proses iştirakçısının xüsusi təyinatını və rolunu başa düşür.

P.S.Elkind cinayət-prosessual funksiyaya verdiyi tərifdən belə bir nəticə çıxarır ki, cinayət prosesinin bütün subyektləri (dövlət orqanlarından başlayaraq, hal şahidləri, tərcüməçi və ekspertlərə qədər) bu və ya digər funksiyaları həyata keçirirlər. Bəzi müəlliflər isə cinayət-prosessual funksiyaları daha geniş şərh edir və bunun hər bir istintaq hərəkətində ifadə olunmasını qeyd edirlər.

Biz cinayət-prosessual funksiyaları prosesual fəaliyyətin istiqaməti kimi izah edərək, bunu heç də cinayət prosesində həyata keçirilən hər hansı fəaliyyət istiqamətinə aid etmirik. Cinayət-prosessual funksiyalar cinayət-mühakimə icraatının mahiyyətini daha konkret formada ifadə edən və onun vəzifələrinin həyata keçirilməsinə kömək edən prosesual fəaliyyətin əsas istiqamətləridir.

Hər bir prosesual funksiya müəyyən məqsədə yönəlir və bu həmin funksiyaları həyata keçirən subyektin ona xas olan prosesual marağı ilə müəyyən edilir. Bunlardan biri konkret şəxs tərəfindən cinayətin törədilməsi faktının müəyyən edilməsinə, başqa birisi bu faktı rədd etməyə və ya təqsirləndirilən şəxsin təqsirinin yüngülləşdirilməsinə; başqa birisi isə işin həlli üçün əsasların yoxlanılması və bu məsələlər üzrə qərar qəbul edilməsinə; daha başqası vurulan ziyanın miqdarının müəyyən edilməsinə yönəlir. Aydındır ki, cinayət-mühakimə icraatının yalnız müstəqil subyektləri prosesual marağa malikdirlər və bura şahidləri, ekspertləri, mütəxəssisi, tərcüməçini, hal şahidini aid etmək olmaz.

Prosessual funksiya prosesin müstəqil subyektləri tərəfindən həyata keçirilən cinayət-prosessual fəaliyyətin **əsas** istiqamətləridir. Qanun müəyyən məqsədə nail olmaq üçün həmin subyektlərə geniş hüquqlar və səlahiyyətlər verməklə, onların cinayət-mühakimə icraatında

fəal iştirakını təmin edir. Bu baxımdan cinayət-prosessual funksiyaları dövlət orqanları (məhkəmə, prokuror, istintaq və tədqiqat orqanları) və proses iştirakçıları (təqsiləndirilən şəxs, şübhə edilən şəxs, müdafiəçi, zərər çəkmiş şəxs, mülki iddiaçı, mülki cavabdeh və onların nümayəndələri), habelə andlı iclasçıların iştirakı ilə həyata keçirirlər.

Cinayət prosesində üç əsas cinayət – prosesual funksiya qəbuq olunmuşdur:

- 1) ittiham funksiyası;
- 2) müdafiə funksiyası;
- 3) işi həll etmə funksiyası.

İttiham funksiyası – cinayət məsuliyyətinə cəlb edilən şəxsin cinayəti törətməkdə ifşa edən və ona ədalətli cəza təyin edilməsini təmin edən prosesual fəaliyyətə ittiham deyilir. İttiham funksiyası özünün konkret ifadəsini ittiham fəaliyyətində buna səlahiyyəti olan şəxsin məhkəmədə ittihamı müdafiə etməsində və konkret cinayətə görə ittihamın məzmununda tapır. Cinayət prosesində ittiham funksiyası əsas funksiya olub, hər bir cinayət işi üzrə prosesin istiqamətverici qüvvəsidir.

Çətin təsəvvür etmək olar ki, cinayət prosesində ictimai qaydaları pozan və cinayət etmiş olan şəxslər hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən cinayət məsuliyyətinə alınmasınlar, ittiham olunmasınlar. Əks təqdirdə cinayət prosesi predmetsiz olmaqla, öz məna və əhəmiyyətini itirmiş olardı. İttiham funksiyası bir qayda olaraq, şəxsi təqsirləndirilən şəxs kimi cəlbətmə vaxtından başlanır. Cinayət prosesində ittihamı qanunla nəzərdə tutulan orqanlar, yaxud şəxslər irəli sürürlər. Belə ki, bu funksiyayı təhqiqat orqanı və müstəntiq (təhqiqat və ibtidai istintaq mərhələsində) prokuror və zərərçəkmiş şəxs (prosesin bütün mərhələlərində), xalqın nümayəndələri (məhkəmə baxışı mərhələsində) həyata keçirmək səlahiyyətinə malikdirlər.

Dövlət ittihamı ittiham fəaliyyətinin əsas növüdür. Prokuror cinayət işi üzrə ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirir;

məhkəmədə mülki iddia qaldırır və onu müdafiə edir; məhkəmədə cinayət işi üzrə dövlət ittihamını həyata keçirir. Cinayət-mühakimə icraatında ittiham funksiyası hərtərəfliyi, tamlığı və obyektivliyi tələb edir.

Müdafiə funksiyasının məzmununu İttihamı təkzib etmək, təqsirləndirilən şəxsə bəraət qazandırmaq və ya onun məsuliyyətini yüngülləşdirmək məqsədi ilə həyata keçirilən prosesual fəaliyyət təşkil edir. Bu funksiyayı təqsirləndirilən şəxsə onun müdafiəçisi (vəkil, yetkinlik yaşına çatmayanların qanuni nümayəndəsi və digər şəxslər), şübhə edilən şəxslər həyata keçirirlər (CPM-in 90-92 və 101-ci mad). Müdafiə funksiyası ittiham funksiyasından törəmədir. Müdafiə funksiyası konkret şəxsi təqsirləndirilən şəxs qismində cinayət məsuliyyətinə cəlb etməklə əlaqədar meydana çıxır. Bu funksiya cinayətkara üstünlük vermək və ya onu müdafiə etmək məqsədini daşımır. Müdafiə funksiyası hər bir cinayət işi üzrə həqiqəti müəyyən etməyin zəruri şərtidir. Məhz, bu səbəbdən qanunvericilik bütün mühakimə icraatı prosesində təqsirləndirilən şəxsə ona elan edilən ittihamdan özünü müdafiə etmək üçün geniş hüquqlar verir və bu hüquqların real həyata keçirilməsini təmin edir (CPM-nin 91.5-ci mad).

İşi həll etmə funksiyası məhkəməyə həvalə edilmişdir. Yalnız məhkəmə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmiş şəxsi təqsirli bilib cinayət cəzasına məhkum edə bilər.

Məhkəmə açıq məhkəmə iclasında proses iştirakçılarının və prokurorun fəal iştirakı ilə işin bütün hallarını hərtərəfli, tam və obyektiv araşdıran orqandır. Məhkəmədə hansı növ hökm (ittiham və ya bəraət hökmü) çıxarılmasından asılı olmayaraq, iş mahiyyəti üzrə həll edilir. Lakin, deyilənlərdən heç də belə bir nəticə çıxarmaq düzgün olmazdı ki, işi həll etmək funksiyası yalnız məhkəməyə aiddir. Bu funksiya müəyyən mənada həm də təhqiqat orqanı, müstəntiq və prokuror tərəfindən ibtidai istintaq mərhələsində həyata keçirilir. Məsələn, müstəntiq cinayət işi başlamağı rədd etmək, qanunda göstərilən əsaslar üzrə cinayət işinin

xitam edilməsi və s. başqa məsələlər barəsində qərar qəbul etmək hüququna malikdir (CPM-in 39-41, 212 və 219-cu mad). Lakin, bütün bunlarla bərabər, işin mahiyyətə qəti və son həlli yalnız məhkəmənin səlahiyyətinə aiddir.

Beləliklə, *cinayət prosesi* – cinayət–prosesual hüquqla tənzimlənən təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının fəaliyyəti və bu fəaliyyətdən yaranan münasibətlərin özüdür. Burada cinayət faktı ilə əlaqədar təhqiqat, istintaq və prokurorluq orqanlarının hərəkətləri göstərilir (bəzi ədəbiyyatlarda cinayət prosesini praktiki fəaliyyət kimi şərh edirlər).

Sual 2. Cinayət prosesinin mərhələləri

Hər bir cinayət işi üzrə icraat bir neçə mərhələdən keçir. Bu mərhələlərdən hər biri cinayət-mühakimə icraatı qarşısında düran ümumi vəzifələrdən irəli gələn konkret vəzifələrə malik olmaqla, cinayət-prosesual hərəkətlərinin, prosesual münasibətlərin və bunların prosesual cəhətdən rəsmiyyətə salınmasının xüsusiyyətləri ilə xarakterizə olunur.

Cinayət prosesi altı əsas və üç müstəsna mərhələdən ibarətdir:

- 1) cinayət işinin başlanması;
- 2) ibtidai araşdırma (ibtidai istintaq və təhqiqat).
- 3) cinayət işlərinə, məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat üzrə materiallarına və xüsusi ittiham qaydasında şikayətilərə ilkin baxılması;
- 4) məhkəmə baxışı və hökmün çıxarılması;
- 5) apellyasiya instansiya məhkəməsində icraat;
- 6) hökmün icra qaydası.

Müstəsna mərhələlər:

1) Məhkəmələrin hökm və ya qərarlarına kassasiya və ya əlavə kassasiya qaydasında yenidən baxılması;

2) yeni açılmış hallar üzrə icraat.

Qeyd olunan mərhələlərin (hər biri ayrılıqda konkret vəzifələrə malik olmaqla) biri digərini tamamlayır və cinayət prosesinin vahid sistemini yaradır. Cinayət prosesinin hər bir mərhələsi qanunla müəyyən edilmiş prosessual formada həyata keçirilir və ədalət mühakiməsi vəzifələrinin yerinə yetirilməsinə, iş üzrə obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsinə təminat yaradır.

Cinayət işinin başlanması cinayət prosesinin ilkin mərhələsidir. Prosesin bu mərhələsində cinayət işi başlama səlahiyyətinə malik olan dövlət orqanları – məhkəmə, prokurorluq, istintaq və təhqiqat orqanları cinayət işi üzrə icraata başlamaq üçün qanunla nəzərdə tutulmuş şəxslərin mövcud olmasını aydınlaşdırır və bundan asılı olaraq, cinayət işinin başlanması və ya cinayət işinin başlanmasının rədd edilməsi haqqında məsələni həll edirlər (CPM-in 208, 209 və 212-ci mad).

Əgər cinayət işi başlama səlahiyyətinə malik olan dövlət orqanı cinayət işinin başlanması haqqında qərar qəbul edirsə, *icraatın ikinci mərhələsi – təhqiqat və ibtidai istintaq mərhələsi başlayır*. İbtidai istintaq hər şeydən əvvəl cinayətin tezliklə və bütövlükdə açılması, cinayəti etməkdə təqsiri olan şəxslərin aşkara çıxarılması və ifşa edilməsi üzrə müstəntiq və ya təhqiqat orqanları tərəfindən həyata keçirilən fəaliyyətdir. Prosesin bu mərhələsində baş vermiş cinayətin bütün hallarının tam, hərtərəfli və obyektiv araşdırılması, bütün zəruri olan sübutların toplanması və qiymətləndirilməsi, cinayət etmiş şəxslərin müəyyən edilməsi və məsuliyyətə cəlb edilməsi, cinayət nəticəsində vurulan maddi ziyanın ödənilməsi kimi vəzifələr qarşıda durur.

Əgər aparılan istintaq nəticəsində cinayəti törətməkdə təqsirləndirilən şəxsin təqsiri sübut edilərsə, müstəntiq ittiham aktını tərtib edir və bu prokuror tərəfindən təsdiq edildikdən sonra, iş ittiham aktı ilə

birlikdə məhkəməyə göndərilir. Bununla də təhqiqat və ibtidai istintaq mərhələsi sona çatır.

Prosesin üçüncü mərhələsində – cinayət təqibi üzrə icraat materiallarına ilkin baxılmasında işə mahiyyəti üzrə məhkəmə iclasında baxmaq üçün kifayətedici faktiki məlumatların və hüquqi əsasların mövcud olub-olmaması yoxlanılır. Təqsirləndirilən şəxsin təqsirləndiyi əməldə cinayət tərkibinin olması, işin xitam edilməsinə, yaxud dayandırılmasına səbəb olan halların olub-olmaması, işin məhkəmə iclasında baxılması üçün kifayət qədər sübutların olmasına və digər məsələlərə baxılır. Məhkəmə işə məhkəmə iclasında baxılması üçün kifayət qədər əsaslar olduqda, təqsirləndirilən şəxsin məhkəməyə verilməsi haqqında qərar çıxarır.

Təqsirləndirilən şəxsin məhkəməyə verilməsi haqqında qərar çıxarıldıqdan sonra, cinayət işi cinayət prosesinin *dördüncü mərhələsindən* – məhkəmə baxışı və hökmün çıxarılması mərhələsindən keçir.

Məhkəmə baxışı cinayət prosesinin mərhələsi sistemində əsas və mühüm mərhələ hesab edilir. Məhkəmənin hökmü olmadan heç kəs cinayət etməkdə təqsirlik hesab oluna və cinayət cəzası ilə cəzalandırıla bilməz. Məhkəmə cinayət prosesinin bu mərhələsində cinayət işinə mahiyyəti üzrə baxır və təqsirləndirilən şəxsin cinayət etməkdə təqsirliliyi məsələsini qəti şəkildə müəyyən edir. O, açıq məhkəmə iclasında bütün proses iştirakçılarının fəal iştirakı şəraitində məhkəməyə verilən şəxsin təqsirkar olub-olmaması, təqsirkara cəza təyin edilib-edilməməsi məsələlərini həll edib iş üzrə hökm çıxarır. Bu mərhələ bir qayda olaraq, ittiham və ya bəraət hökmünün çıxarılması ilə nəticələnir.

Birinci instansiya *məhkəməsinin hökmündən qanunla müəyyən edilmiş müddətdə prokuror və proses iştirakçıları tərəfindən apellyasiya protesti və ya apellyasiya şikayəti verilə bilər*. Birinci instansiya məhkəmələrinin qanuni qüvvəyə minməsiş hökmlərinin apellyasiya

şikayəti və ya apellyasiya protesti üzrə yuxarı instansiya məhkəməsində yoxlanılması apellyasiya icraatı mərhələsi adlanır. Prosesin bu mərhələsində apellyasiya instansiya məhkəməsi hökmün qanuni və əsaslığını yoxlayır, yoxlamanın nəticəsindən asılı olaraq hökmü qüvvəsində saxlayır və ya ləğv edir, yaxud ona dəyişikliklər edir.

Cinayət prosesinin son mərhələsi hökmün icrası – hökm qanuni qüvvəyə mindikdən sonra başlanır. Hökmün icra qaydası hökmdə qeyd olunan nəticələrin və göstərişlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

Kassasiya qaydasında işlərə yenidən baxılması, əlavə kassasiya qaydasında icraat və yeni açılmış hallara görə işlərin təzələnməsi cinayət prosesinin müstəsna mərhələləridir. Cinayət prosesinin əsas mərhələlərindən fərqli olaraq cinayət işi xüsusi hallarda bu mərhələlərdən keçir.

Kassasiya qaydasında işlərə yenidən baxılması birinci instansiya məhkəmələrinin qanuni qüvvəyə minmiş hökmlərinin və ya digər yekun qərarlarının, habelə yuxarı məhkəmələrin apellyasiya qaydasında çıxartdığı qərarların qanuniliyi və əsaslılığı yoxlanılır. Bu zaman işə yenidən baxılmasına müvafiq vəzifəli şəxslərin protesti və ya şikayəti səbəb ola bilər.

Əlavə kassasiya qaydasında işlərə yenidən baxılması kassasiya instansiya məhkəməsi kimi Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinin kollegiyasında baxılmış işlərə Ali Məhkəmənin Plenumunda təqdimat, protest və ya şikayətlə əlaqədar yenidən baxılması nəzərdə tutulur. İşin Ali Məhkəmənin Plenumuna çıxarılması yalnız Ali Məhkəmə sədrinin təqdimatı əsasında yol verilir.

Yeni açılmış hallara görə işlərin təzələnməsi isə qanuni qüvvəyə minmiş hökmün çıxarılmasına səbəb olan və məhkəməyə işin istintaqı və məhkəmə baxışı zamanı məlum olmayan yeni halların aşkar edilməsi ilə əlaqədar baş verir.

Yeni açılmış hallar üzrə məhkəmənin hökmü və ya qərarın Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun iclasında baxılır.

Araşdırılan sualdan belə nəticəyə gəlirik ki, baş vermiş cinayət hadisələri qanunla müəyyən olunmuş mərhələlərdən keçdikdən və prosesual qaydada sənədləşdirildikdən sonra onu törədən şəxs haqqında məhkəmə cinayət cəzası tətbiq edə bilər.

***Sual 3. Cinayət-prosesual hüququ və hüququn digər sahələri.
Cinayət prosesi elmi.***

Cinayət-prosesual hüququ – cinayət işinin başlanması, istintaqı, məhkəmədə baxılması və həll edilməsi üzrə təhqiqat, istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının fəaliyyəti və bu fəaliyyətdən yaranan münasibətləri tənzimləyən hüquq normalarının məcmusudur.

Lakin cinayət prosesi ifadəsi işlədikdə – prosesin gedişatında birgə fəaliyyət göstərən və öz aralarında hüquqi münasibətlərə daxil olan orqan və şəxslər başa düşülür.

Cinayət-prosesual hüququ hüquq sisteminin müstəqil bir sahəsi olub, digər hüquq sahələri ilə sıx əlaqədardır. Belə sıx əlaqə xüsusilə cinayət-prosesual hüququ ilə «Cinayət hüququ», «Mülki proses», «Kriminalistika» və «Məhkəmə təbabəti», «Psixologiya», «Kriminologiya» fənləri arasında daha aydın ifadəsini tapmışdır.

Cinayət-prosesual hüququ cinayət hüququ ilə üzvü surətdə bağlıdır. Hər iki hüquq sahəsi qarşılıqlı əlaqədə olub, bir məqsədə xidmət edir və bir-birini tamamlayır.

Cinayət-prosesual hüququ buna səlahiyyəti olan dövlət orqanlarından cinayətin edildiyini göstərən kifayət qədər əsaslar olduqda, cinayət işinin başlanması; ibtidai araşdırmanın aparılması; cinayət faktının

mövcud olmasını; cinayət faktının mövcud olduğu sübut edildiyi hallarda isə bu cinayətin törədilmsəsində təqsiri olan şəxsin müəyyən edilməsini və ona qanunda nəzərdə tutulan cəza tətbiq edilməsini tələb edir. Cinayət prosesini həyata keçirən dövlət orqanlarının bütün prosesual fəaliyyəti müvafiq cinayət hüquq normasını tətbiq etmək məqsədi ilə cinayətin açılmasına, cinayəti etmədə təqsiri olan şəxslərin ifşa edilməsinə yönəldilmişdir. Bu baxımdan cinayət prosesi olmadan cinayət hüququ öz həyatiliyini itirər və hər bir konkret halda realizə olunmuş qalar. Cinayət prosesi də öz növbəsində cinayət hüququ olmadan predmetsiz olardı. Belə ki, cinayət işi üzrə icraatın predmetini cinayət etmədə ittiham edilən şəxsin, təqsirləndirilən şəxsin cinayət məsuliyyəti təşkil edir. Cinayət işi başlamanın zəruri prosesual şərtlərindən biri də cinayət qanununun bu və ya digər maddəsində nəzərdə tutulan cinayət əlamətinin mövcud olmasıdır. Təqsirləndirilən şəxsin ittiham edildiyi əməldə cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulan cinayət tərkibinin mövcud olması onu cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək və məhkəməyə vermək üçün prosesual əsasdır. Bunun əksinə, təqsirləndirilən şəxsin əməlində cinayət tərkibinin mövcud olmaması prosesin hər hansı mərhələdə olmasından asılı olmayaraq cinayət işinin xitam edilməsi ilə nəticələnir.

Cinayət-prosesual hüquq normaları ilə maddi hüquq normaları arasındakı əlaqəni bədii ifadələrlə belə izah etmək olar: maddi hüququn ona xas olan öz zəruri prosesual formaları vardır. Məsələn, bitkilərin formaları bitkilərlə, heyvanların formaları isə heyvanların ətini və qanı ilə bağlı olduğu kimi, məhkəmə prosesi ilə hüquq da bir-biri ilə sıx bağlıdır. Məhkəmə prosesini və qanunları eyni ruh canlandırmalıdır, çünki proses qanunun ancaq yaşayış formasıdır, deməli, onun daxili həyatının təzahürüdür. Daha sonra qeyd etmək olar ki, əgər proses məzmunuz formadan başqa heç bir şey deyilsə, onda formadan ibarət olan belə bir mənasız şeyin heç bir müstəqil dəyəri yoxdur.

Cinayət-prosessual hüququ ilə cinayət hüquqununun sıx əlaqədə olmasını göstərməklə yanaşı, bu hüquq sahələri arasındakı ciddi fərqlərin olduğunu da qeyd etmək zəruridir. Hüququn müstəqil sahələri olan cinayət və cinayət-prosessual hüququ predmeti və metodu xüsusiyyətlərinə görə bir-birindən fərqlənir.

Cinayət hüquq münasibətlərinin yaranmasına əsas səbəb cinayətin baş verməsidir, cinayət-prosessual hüquq münasibətlərinin yaranmasına səbəb isə səlahiyyətli dövlət orqanlarının (təhqiqat, istintaq, prokurorluq və məhkəmənin) cinayətin əlamətlərini müəyyən etməsidir.

Cinayət hüquq münasibətləri dövlətlə cinayəti törətməmiş şəxs arasında yaranır.

Cinayət-prosessual münasibətləri isə cinayətin başlanması, istintaqı, məhkəmə baxılması və həll edilməsi ilə əlaqədar səlahiyyətli dövlət orqanları arasında, dövlət orqanları ilə işdə iştirak edən vətəndaşlar və digər təşkilatlar arasında yaranır.

Cinayət prosesi mülki proseslər də sıx əlaqədədir. Bu əlaqə hər şeydən əvvəl, mülki və cinayət işləri üzrə məhkəmənin bir olmasından və ədalət mühakiməsinin məqsəd və vəzifələrinin vahidliyindən irəli gəlir. Əgər cinayət prosesi cinayət işləri üzrə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinin prosesual üsul və qaydalarını müəyyən edirsə, mülki proses mülki işlər üzrə ədalət mühakiməsinin prosesual üsul və qaydalarını müəyyən edir. Beləliklə də, hüququn bu iki müstəqil sahəsi ədalət mühakiməsinin fəaliyyətini müxtəlif istiqamətlərdə nizama salır.

Cinayət prosesi ilə mülki proses arasında olan sıx əlaqədən bəhs edərkən, bunları bir-birindən ayıran ciddi fərqləri də göstərmək zəruridir. Qeyd etdiyimiz kimi, cinayət prosesinin predmeti cinayət etmiş şəxsin cinayət məsuliyyətidir. Mülki prosesin predmetini isə mülki mübahisələr təşkil edir. Cinayət prosesi cinayət hüququ ilə sıx əlaqədə olduğu kimi, mülki proses də mülki hüquqları əlaqədədir. Bu səbəbdən də cinayət prosesində və mülki prosesdə yaranan prosesual münasibətlər öz

məzmunu etibarilə bir-birindən fərqlənirlər. Bundan başqa, cinayət işlərinin başlanması, istintaqı, məhkəmədə baxılması və həll edilməsinin prosesual qaydaları mülki işlərə məhkəmədə baxılması və həll edilməsi qaydalarından ciddi fərqlənir.

Mülki prosesə nisbətən cinayət prosesində səlahiyyətli dövlət orqanları daha fəal iştirak edirlər. Cinayət-prosesual qanunvericiliyi cinayət işləri üzrə icraatın başlanması vəzifəsini qanunla müəyyən edilmiş xüsusi dövlət orqanlarına (təhqiqat orqanı, müstəntiq, prokuror və məhkəmə) həvalə edir. Bundan fərqli olaraq, mülki prosesdə icraatın başlanması əksər hallarda buna marağı olan şəxslərdən asılıdır. Belə ki, maraqlı şəxslərin iddia ərizəsi olmadan mülki iş üzrə icraat başlanma bilməz.

Cinayət işlərinin başlanması, istintaq və məhkəmədə mahiyyətə həll edilməsi üzrə istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının fəaliyyətinin daha da səmərəli həyata keçirilməsində cinayət və cinayət-prosesual hüququ ilə yanaşı, kriminalistika elminin də böyük rolu vardır. Kriminalistika istintaqın elmi-texniki və taktiki üsul və vasitələrini, müxtəlif cinayətlərin istintaq metodikasını müəyyənləşdirməklə ədalət mühakiməsi qarşısında duran vəzifələrin-cinayətlərin tezliklə və bütünlüklə açılması, təqsirli şəxslərin aşkara çıxarılması, cinayət törətmiş hər bir şəxsin ədalətli surətdə cəzalandırılması və təqsiri olmayan heç bir şəxsin cinayət məsuliyyətinə alınmaması və məhkum olunmaması vəzifələrinin yerinə yetirilməsinə yaxından kömək edir.

Kriminalistika cinayət-prosesual qanununun tələblərinin daha tam və düzgün həyata keçirilməsini təmin edir. Lakin, kriminalistikanın öyrəndiyi məsələləri nizama salan özünə məxsus xüsusi hüquq normaları olmadığından, o istintaqın elmi-texniki vasitələrini, taktiki üsul və metodlarını müəyyən edərkən, cinayət-prosesual hüquq normalarına istinad edir.

CINAYƏT PROSESİ ELMİ.

Cinayət prosesi **elminin predmetini** cinayət-prosessual hüququ və hüquqla tənzim edilən cinayət işləri üzrə məhkəmə, prokurorluq və ibtidai istintaq orqanlarının fəaliyyəti təşkil edir. Cinayət prosesi elmi cinayət prosesinin mahiyyəti və vəzifələrini, prosessual fəaliyyətin əsas müddəalarını və bununla əlaqədar münasibətləri, məhkəmə, prokurorluq və ibtidai istintaq orqanlarının, habelə prosesdə iştirak edən şəxslərin hüquq və vəzifələrini, yuxarıda adları çəkilən orqanların fəaliyyətinin prosessual formasını öyrənir.

Cinayət prosesi elminin öyrəndiyi mühüm sahələrdən birini də cinayət işləri üzrə ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının təcrübəsinin təhlil edilməsi və ümumiləşdirilməsi təşkil edir.

Cinayət prosesi elminin **tədqiqat obyektini** həm də istintaq və məhkəmə təcrübəsində prosessual hüquq normalarının düzgün tətbiq edilməsi üçün zəruri olan nəzəri problemlərin işlənilib hazırlanması, cinayət prosesi və cinayət-prosessual qanunvericiliyinin tarixi, yaxın və uzaq xarici ölkələrin cinayət prosesinin təhlitli təşkil edir. Digər hüquq elmləri kimi cinayət prosesi elmi də dialektik materializm metoduna əsaslanır. Dialektiv metod tələb edir ki, cinayət-prosessual hüquq normaları onların müəyyən tarixi və ictimai şəraitdə əmələ gəlməsi və inkişafı, habelə tətbiq təcrübəsi əsasında öyrənilsin və tədqiq edilsin. Cinayət prosesi elmi üstqurumun bir hissəsi olmaqla bazisə təsir göstərir.

Bütün hüquq elmlərinin ümumiliyi (hüquq normaları və onların tətbiqi üzrə fəaliyyət metodu) dialektik materializm metodu (və tədqiqatının vəzifələri) qanunçuluğun və hüquq qaydalarının möhkəmləndirilməsi, hüquq pozuntularının ləğv edilməsi və bunların baş verməsinin səbəb və şəraitinin aradan qaldırılması) cinayət prosesi elminin digər hüquq elmləri ilə qarşılıqlı əlaqəsinin möhkəmlənməsinə kömək edir.

Cinayət prosesi bir tədris fənni kimi, tələbələrə bu elmin nailiyyətləri ilə yaxından tanış etmək, prosessual hüquq normalarının mahiyyətini və

həyata keçirilmə qaydasını onlara öyrətmək, cinayət işlərinin başlanması, istintaqı, məhkəmədə baxılması və həll edilməsi sahəsində hüquq normalarının *konkret hala tətbiqində* təcrübi bacarıq aşılamaq məqsədini daşıyır.

NƏTİCƏ

Mühazirədə cinayət prosesinin anlayışı, onun mahiyyəti, əhəmiyyəti və məzmunu haqda məsələlər araşdırıldı, müqayisələr aparıldı və hüquq mühafizə orqanlarının praktiki fəaliyyətində cinayət prosesual hüququn rolu qeyd olundu.

Prosessual formanın cinayət işinin başlanmasından hökmün icra olunmasına kimi cinayət prosesinin hər bir mərhələsini, həmçinin ayrı istintaq və məhkəmə hərəkətlərinin həyata keçirilməsinin qanuna ciddi uyğun olan şərtlərini, qaydasını və ardıcılığını izah etməyə çalışdıq. Prosesual təminatların proses iştirakçılarının hüquqlarının və qanuni maraqlarının təmini üçün müəyyən edilən hüquqi vasitə olduğunu qeyd etdik. Ümumiyyətlə, cinayət mühakimə icraatı qarşısında duran vəzifələrin həyata keçirilməsində prosesual forma və prosesual təminatların əhəmiyyətini aydınlaşdırmağa çalışdıq.

Cinayət prosesinin altı əsas və iki müstəsna mərhələdən ibarət olduğu, hər bir mərhələnin ümumi vəzifələrdən irəli gələn konkret vəzifələr malik olması, cinayət prosesual hərəkətlərin və prosesual münasibətlərin və onların prosesual cəhətdən rəsmiyyətə salınmasının xüsusiyyətləri izah olundu. Bu mərhələlər biri digərini tamalayır və cinayət prosesinin vahid sistemini yaradır. Cinayət prosesinin hər bir mərhələsi qanunla müəyyən edilmiş prosesual formada həyata keçirilir və ədalət mühakiməsi vəzifələrinin yerinə yetirilməsinə, iş üzrə obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsinə təminat yaradır.

Cinayət-prosessual hüquq elminin öyrəndiyi məsələlər, istintaq, təhqiqat, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının təcrübəsinin tətqiq

edilməsi və bu təcrübənin ümumiləşdirilməsi kimi məsələlər mövzunun üçüncü sualında ətraflı şəkildə araşdırılmaqla əhəmiyyətinə dair müxtəlif fikirlər qeyd olundu.